

מ. צ'נובר

כיצד הושפלנו ואיך עמדנו

(בחורי רוז'אן במורדים)

בגיסו מאקוב היו גם יהודים מרוז'אן. הם עברו לשם ביום, בו גירשו הגרמנים את תושבי רוז'אן היהודים, כיומיים אחרי פלישתם לעיר. אינני זוכר את שמותיהם. ביום בו הוקם הגיסו הייתי צעיר בן שמונה-עשרה ולא התעניינתי במוצאם של האנשים. היו ביניהם בחורים בגילי וגם ילדים, שעברו אלינו יחד עם הוריהם. עם צעירים אלה נשמתי יחד את זוועות הימים ההם ונפשי היתה קשורה בנפשם. בכך יש לי נגיעה אל אנשי רוז'אן בכתבם את זכרון ימי השואה וזכרון יקירי לבם.

אך מה שהניע אותי במיוחד לכתוב את הרשימה הזאת, הוא הקשר הגורלי שקשר אותי אל העיירה רוז'אן לתקופה של שישה חודשים בערך, שהם שישה חודשים של סבל והשפלה בימים האיומים של השואה.

בסתיו 1941 הוקם גיסו מאקוב ובמאי 1942 נשלחנו למחנה-עבודה ברוז'אן. הגיסו שימש מעין לשכת-עבודה, שסיפקה כוחות עבודה לגרמנים בסביבה. יהודים נשלחו כעבדים, או כעובדי עבודת כפייה, למחנות צבא, לאחוזות שנתפסו עלי ידי הגרמנים ולעבודות נקיון ותיקון דרכים. רוז'אן נבחרה כמקום משכן נוח לעבדים היהודים, כי המצודות התת-קרקעיות שימשו מאורות דיור טבעיות ל"יהודונים", ללא צורך בהוצאות בנייה וללא איבוד זמן לבנייה.

מאתיים בחורים נלקחו מהגיסו ושוכנו במצודות רוז'אן. ביניהם היו גם בחורים מרוז'אן. להם היתה זו טראגדיה כפולה: לשוב אל עיר מולדתם כדי לראותה בחורבנה ולהיות גידון בה לחיי חפרפרת מתחת לפני האדמה.

אין אני זוכר, לצערי, את שמות הבחורים. הם היו חמישה, או שישה, והיו קרובים לי ביותר, כשם שכולנו היינו קרובים זה לזה ומסורים בלב ונפש. החיים היו קשים עד מאוד. משכבנו היה מירבץ קש, שלא הוחלף אף פעם ושרץ כינים וחרקים. אוכל כמעט שלא ניתן לנו. כל מזוננו היה שליש כיכר לחם ליום; בבוקר ובערב הוסיפו לנו מישרת עלים מומתקת בסאכארין; ובצהריים — ליטר מרק רוה. מפקד המחנה, גרמני סאדיסט מן החמורים ביותר, הוציא הוראה להאכיל אותנו מכל פגר בהמה או חיה שיימצאו ברוז'אן וסביבתה. חג היה במחננו כאשר נתפגר סוס או חזיר, שאז היה המרק דשן ונהנינו מאוד.

ואף-על-פי-כן, לא הרעב והעבודה הקשה הם שדיכאונו ביותר. שני דברים מיוחדים היו ברוז'אן, שהעמיקו את רגש השפלתנו והכאיבו לנו עד כדי כך, שאנוכי,

ממסופרי אושוויץ, בירקנאו וברגן-בלזן וידוע זוועות הגרמנים עד תומן, אינני זוכר את אימי המישרפות כפי שזכורים לי לדראון ימי רוז'אן ההם.

היינו יוצאים, עם זריחת החמה, אל מעל למצודות, ומובלים אל השוק ויתר רחובות העיירה כדי לפנותם מן ההריסות. היינו שבים אל מאורותינו רק עם חשיכה. כך שישה ימים בשבוע. המטרה היתה להפוך את רוז'אן לפארק של הסביבה. אולי בכך רצו הגרמנים להשאיר מונומנט אנושי בצאתם את האזור, שיזכרום אנשי שלומם בכפרים בשניים: בטהרם את רוז'אן מיהודיה ובהשאירם אחריהם גנים ציבוריים בשביל ילדי תרופות משתפי-הפעולה.

השוק היה כולו חרב. פה ושם עמד שריד של מה שניתן להבחין בו ששימש בית-מגורים. יתר החורבות פונו על-ידי גויי הסביבה, שפירקו אותן לשם חיפוש מטמונים ושימוש בחומרי-בניה.

יום א' בשבוע היה יום המנוחה השבועי, וזה היה יום המוראות שלנו. אותו יום זומנו למחנה, מקום משכנו, גויים מהסביבה, שהיו מתיישבים על כסאות על-גבי המצודות ומשקיפים למטה לגיא החזיון, בו היינו אנחנו, "השחקנים", מצוים לבדרם. מפקד המחנה, גרמני מטורון וסאדיסטי-אינטלקטואל, היה אז מנצח על מלאכת הבידור. מישהו המציא בשבילנו שיר גרמני (אביא אותו בהמשך רשימתי), אנו הועמדנו למטה שניים-שניים, זה מול זה, ואולצנו לפלול כינים אהודי, אחד את כיני רעהו. האמת היא, שהיינו מכוסים כינים שכבות-שכבות ולא קשה היה לפלולן. חופנים-חופנים היינו מלקטים אותן. בשעת מעשה היו ניגשים אחדים מהגויים, "עוזרים" לנו בפלייה. הם היו מרימים את הכותנות שלנו ומראים: "מצאתי!", ובשעת מעשה היו מצליפים על הגוף העירום שלנו צליפות רצח בחגורות ובמגלבים.

עם גמר המערכה הזאת היו מופרשים מתוכנו, כל יום א', חמישה קורבנות, שעליהם הוטל להלהיב את רוח הנהגים מבידורו של המפקד. את החמישה היו מריצים מסביב לרחבה, תוך קריאות: "פול! קום! פול! קום!", עד שהיו מתעלפים. אז היו משיבים את רוחם בדליי מים קרים, שהוכנו לשם כך מבעוד מועד, ועתה היו מקפיצים אותם ב"קפיצות צפרדע". המשגיחים היו עומדים עליהם, ואם נעשו הקיפוצים הצפרדעיים, "שלא כחוק", היו אלה מצליפים בשוטים וצועקים: "נכון לקפוץ! צפרדעים להיות! לא לזייף!", והגויים היו פורצים ברעמי צחוק.

בגמר המירוץ היו המשגיחים המתנדבים מפשילים את מכנסי היהודים ומלקים אותם שלושים מלקות לכל אחד, עד איבוד ההכרה. ושוב: שפיכת מים, השבת הנפש והמשכת ההלקייה. קרה שאחרי "טיפול" כזה היה היהודי חוזר למאורתו בוחילה, כשהוא פצוע וגופו כולו כחול, אולם למחרת היה נאלץ לקום לעבודה כאחד בריא.

כל יום א' בשבוע תבע את קורבנותיו. כל אחד היה מועמד לגורל זה, ועצם הידיעה שאתה עלול להיבחר ל"תפקיד" זה, היה מקריש את הדם בעורקים עוד לפני קרות הדבר.

ההצגה היתה מסתיימת תמיד במערכה שלישית, שהשפלתה היתה מכאיבה יותר מן המלקות. במערכה זו היו כל מאתיים הבחורים מכונסים יחד ונאלצים

כיצד הושפלו ואיך עמדנו

להתנועע כנוע היהודים נענועי דבקות בשעת התפילה. הסאדיסט הגרמני היה מפסיק מפעם לפעם את נענועי תפילותיו המדומות, משתיק את מילמולינו המאולצים ומסביר לציבור המתמוגג מצחוק, עד כמה פאנאטי העם הזה ועד כמה נבערים הם להתפלל לאלוהים כזה ובנענועי גוף בארבראיים כאלה. החזיון היה מסתיים בכך, שהיינו נערכים שלשות-שלשות ומקיפים את המגרש הקפות מיספר ושרים תוך כדי כך את השיר הנזכר:

וואס מאכן וויר מיט די לויזע, לויזע, לויזע ?
פון די לויזע מאכן וויר פעלער, לויזע פעלער.
פון די פעלער מאכן וויר טאשן, לויזע טאשן.
אין די טאשן לייגן וויר געלט, לויזע געלט.
מיט דעם געלט קויפן וויר איין שימל, לויזע שימל.
מיטן שימל גייען וויר אין הימל, אין לויזן הימל.
אויף דעם הימל זיצט אונדזער גוט, לויזע גוט.
פון דעם הימל שייסן וויר אויף דער וועלט, לויזע וועלט.

תרגומה של „היצירה“ לעברית הוא כך: „מה אנו עושים בכינים, כינים, כינים ? / מהכינים אנו עושים עורות, עורות מכונמים. / מהעורות אנו עושים ארנקים, ארנקים מכונמים. / בארנקים אנו שמים כסף, כסף מכונם. / בכסף אנו קונים רמד, רמד מכונם. / ברמד אנו עולים לשמים, לשמים המכונמים. / בשמים יושב אלוהינו, האל המכונם. / מן השמים אנו מחרבנים על העולם, העולם המכונם.“

והדבר השני, שהעמיק לזוועה את זכרון ימי רוז'אן, היו שיטוטינו ברחובות העיירה אחרי „הצגות“ ימי א'. בעיי החרבות חיפשנו זכר ורמז ליהדות רוז'אן. היינו נזכרים בחורבות, אולי נמצא יהודי מסתתר, שנוכל להצילו ולהביאו אלינו. אך לשווא! רק „שמות“, עלים בלים, מזוזות ותשמישי קדושה אחרים נשארו שם מכל ההווה היהודית של העיר הזאת, וגויים שהיו באים לשמוח למישבתנו.

ב

במחנה העבודה ברוז'אן גמלה אצלנו החלטת הנקם, שלמענה כדאי לחיות. עצם המשכת הקיום של כל יהודי ויהודי נתקבלה כצו פנימי, מין צו גיוס לכל כוחות הנפש ששרדו בנו. להתקיים ולחיות! את הביטוי לכך נתן מאיורק, איש וארשה ובחור כארו, אשר גבר על כל הפלצות הזאת ושמר על עוז-רוח, שאין לתארו. הוא חיבר שירים לכל מאורע בחיינו. השיר הגדול בשירינו, שהוא חיבר את מילותיו ולחנו ברוז'אן, שימש לנו הימנון בלכתנו לעבודה ובשובנו ממנה. הפולנים המקומיים, שגויסו בידי הגרמנים להיות מפקדי קבוצות-העבודה של היהודים, היו סאדיסטים כמוהם והיו נוגשים בנו ומכים אותנו בעבודה, כשכוונתם להעביד את גופנו לשם דיכוינו הסופי ולשם שבירת רוחנו. אבל הם היו שומעים אותנו שרים ורואים כי רוחנו עודה בנו. עד היום אינני מבין, כיצד לא קלטו את

תוכן שירנו, שהרי הם ליהגו כבר קצת גרמנית וידיש. על-כל-פנים, ברוז'אן עלו חיינו העלובים והשתרגו למסכת אחת של מלחמה וציפיה לתקומה. ואם יש שאתה תוהה: היכן נעלמה רוח הקרב של בחורי ישראל? מדוע לא התקוממו? — הרי ימי רוז'אן ועמידתנו האיתנה בסבל ההשפלה עולים לנגד עינינו כימים של מלחמת התשה ממושכת, שהתשובה עליה בנסיבות ההן לא יכלה להיות אלא החיים עצמם, הקיום עצמו. הם היו אז את המלחמה היחידה האפשרית. כל רגע, בו פצחנו בשירה זו, היה רגע של תעוזה מיוחדת במינה לתקופתה. ואל נשכח: כדי לעמוד יום-יום במתח ההוא ובימים ההם נחוץ היה כוח נפשי, ממש גבורת נפש, וכן אמונה במשהו שהוא מעבר לצורכי היחיד ומעל לרצון חיי הפרט; כוח אשר, אולי, אין להגדירו אלא כרצון לאומי-קיומי חזק. הגדרה זו היא הממצה ביותר את הרגשתנו אז. תוכנה היה אז עמוק מהבנתנו המפורשת, אולם כך, בטוחני, הרגשנו. זאת היתה תקוותנו היחידה: עוד להיות עם. אני זוכר, שהיינו שרים את ההימנון שלנו באימוץ כל כוח הנפש, והשפעתו היתה חוזרת עלינו ומרעננת אותנו. היינו ממש יותר חזקים, יותר בטוחים בעתיד קיומנו. הרגשה זו נסך בנו בעיקר מאיורק, היוצר ושר, הקיים ומבטא את עצמו, היהודי שאת רוחו אין לדכא. ברוז'אן שרנו את הימנונו של מאיורק, שרק את הפזמון החוזר שלו אביא כאן:

שוועסטער, ברידער, שליסט די רייען.
ווער ס'האט מורא, זאל דא אין קאמף נישט גיין.
אויב מיר לעבן דאך, הייסט מיר גייען, גייען.
דער וועג איז לאנג, נאך בלייבט נישט שטיין!

(„אחיות, אחים, חשלו השורות. / כל הפוחד, פה לקרב אל יבוא. / אם בכל זאת הננו חיים, משמע הננו הולכים, הולכים. / הדרך ארוכה, רק אל תיעצרו!")

כאן ברוז'אן גדלק אחד מוזיקי המרד של הלוחמים בנאצים. לא מקרה הוא, ששרידי מחנה זה של רוז'אן הם אשר פוצצו את אחת ממישרפות בירקנאו, ובחורי מאקוב יחד עם בחורי רוז'אן נקברו יחדיו במפולת האש, שאכלה מישרפה זו. והדבר ידוע לכל ניצולי בירקנאו.

תתקבל נא רשימתי זו לספר הזכרון לקהילת רוז'אן כתוספת אבן לגל-עד, אשר אתם מקימים לקדושי עירכם, וכעדות לגבורת הנפש, בה עמדו תקופה ארוכה בימי השואה הנוראה.

(מתוך ספר רוז'אן [על הנארב] הנמצא בהדפסה)

- **M. Tchekhanover**, from the Makov Ghetto, gives evidence about young men from the little town of Rozhan and how they faced horrors and humiliation. (Part of a book on the Jewish community of Rozhan, to be published soon)
- **Prof. Raphael Mahler** and **Zalman Livneh** of Kibbutz Ein-Hashofet make some important remarks regarding two articles published in issue No. 21.

Documentation

- **Recognition by the U.S. fo the State of Israel at it's foundation.** Documents from the Archives of the U.S. on negotiations between President Truman and his Under Secretary of State about recognition of the State at it's formation. The documents, with remarks are brought by **Menachem Kaufman** of the Institute of Contemporary Jewry.

Books

- **Shmuel Krakowski** brings an evaluation and criticism on a book about the Jewish resistance movement in Eastern Europe by **Reuben Rubinstein**, that appeared in English (London). He also adds importat facts and details pertaining to the subject.